
Ingebed etatisme en de sociale wetenschappen: een opening naar nieuwe ruimten

Peter Taylor

Terwijl concepten van ruimte centraal hebben gestaan in de ontwikkeling van de natuurwetenschappen en ideeën over plaats kunnen gesitueerd worden in het hart van de geesteswetenschappen, is de behandeling van ruimte en plaats in de sociale wetenschappen relatief verwaarloosd geworden. Dit wordt het meest weerspiegeld in het falen van de geografie - de discipline die ruimte en plaats als kern beweert te hebben - om een volledig erkende toonaangevende sociale wetenschap te worden. Terwijl geografen hun collega's van de sociale wetenschappen op gezette tijden berispten omdat zij het - voor hen - vanzelfsprekende belang van ruimte en/of plaats negeerden, zijn zij zelf nooit in staat geweest een geloofwaardig intellectueel programma naar voren te schuiven om anderen van hun relevantie te overtuigen. Dit is, denk ik, zeer merkwaardig. Het is in de eerste plaats niet het resultaat van de armoede van de geografie als discipline; het heeft een meer fundamentele oorzaak die moet gezocht worden in de aard van de sociale wereld die sociaal wetenschappers getracht hebben te doorgronden.

Deze situatie is snel aan het veranderen. In het laatste decennium hebben verschillende eminente sociaal wetenschappers de noodzaak ontdekt de relaties te onderzoeken tussen 'sociale theorie en ruimtelijke structuren'. Vragen omtrent ruimte en plaats zijn in het middelpunt van de hedendaagse sociale theorie komen te staan en geografische studies zijn meer salonfahig geworden. Zo zeer zelfs dat sommige geografen hun discipline eindelijk haar 'rechtmatige' plaats zien innemen in het hart van de sociale wetenschappen en de slogan hanteren 'geografie is belangrijk'. Maar de nieuwe aandacht voor ruimte en plaats kondigt geen verlate erkenning van een specialistische discipline van de ruimte aan. De

herontdekking van de ruimte in de sociale wetenschap maakt deel uit van een bredere beweging die het doorbreken van de consensus omtrent de wijze waarop de Sociale wetenschap moet worden georganiseerd, signaleert. Deze beweging weerspiegelt op haar beurt fundamentele veranderingen in de sociale wereld zelf. Ruimtelijke reorganisatie zit daarin op cruciale wijze besloten, hetgeen de verlate erkenning verklaart dat geografie belangrijk is, maar dan wel als een kenmerk van sociale verandering en niet als een discipline. Dit is pure ironie: de sociale wetenschap is de geografie voorbij. In weerwil van het feit dat de geografie bijna een eeuw lang de ruimtelijke dimensie in sociale studies heeft vertegenwoordigd, zal de idee van een autonome ruimtelijke discipline in de smeltkroes van de nieuwe sociale wetenschap bizar lijken - hoe kan je ruimte en plaats bestuderen anders dan als geïntegreerd in het geheel van de sociale verandering?

In deze paper doe ik het verhaal hoe de sociale wetenschap eerst ruimte en plaats als vanzelfsprekend aannam en daarna ondersteboven werd gekeerd door het cruciale belang van ruimtelijke structuren en plaatselijke gesteldheden te onderkennen.

Vanzelfsprekende ruimten: ingebed etatisme

Hoe is het mogelijk sociale verandering te onderzoeken zonder gepaste aandacht te besteden aan ruimte en plaats? De enig mogelijke manier is een studieprogramma te ontwerpen waarin ruimte als onproblematisch wordt gezien en derhalve als vanzelfsprekend kan worden aangenomen, als een 'gegeven' binnen het analyseringskader. Er is geen reden om een onderzoeksinspanning te leveren om te bestuderen wat voorondersteld wordt. Derhalve vinden we dat in de toonaangevende sociale wetenschap ruimte en plaats weinig tot geen oorzaak of gevolg hadden en daarom bij uitstek oninteressant waren.

(1) Tijd wordt voorrang verleend, ruimtelijkheid wordt verborgen

De moderniteit die uit de Verlichting opdook was een project ingesteld op vooruitgang, op de onvermijdelijkheid dat sociale verandering naar een betere wereld leidde. De politiek die uit de Franse Revolutie opdook had betrekking op het organiseren van deze sociale verandering en had tot doel ze in de gewenste richtingen te sturen. In de negentiende eeuw zou de sociale wetenschap zich binnen deze filosofische en politieke context ontwikkelen met het onvermijdelijke

resultaat dat de tijd-dimensie van het sociale bestaan cruciaal werd voor zijn definitie. Waar liet dit de ruimtelijke dimensie? In wezen nergens. Met sociale verandering als focus, bleef de ruimte achter als een louter platform waarop gebeurtenissen zich ontplooiden of processen werkzaam waren. De ruimte was in wezen inert, zij was er gewoon, niets meer.

Ruimte-als-platform bekleedde de meerderheidspositie in de sociale wetenschap maar het was niet de enige. Ruimte en plaats werden soms op een andere manier opgevat. Zij voorzagen sociale processen van een context en waren als dusdanig in staat deze processen te beïnvloeden. Ruimte-als-context kwam waarschijnlijk het meest voor in de geschiedenis met haar idiografische methoden en haar traditie de geografie te behandelen als een veranderend toneel dat gebeurtenissen beïnvloedt. Op een gelijkaardige wijze heeft de belangstelling voor veiligheid in de realistische studie van internationale betrekkingen ruimte en plaats onder de aandacht gebracht. Ruimte en plaats omschrijven contexten met wisselende gevolgen - 'conflictbogen', 'achtertuinten', 'schokzones', 'verstikkingspunten', 'rimland' enz. In de economie duikt de ruimte op als iets dat zowel positief kan werken, zoals in de Marshalliaanse processen van agglomerering, als negatief, zoals bij externe effecten. In de politieke wetenschap en de sociologie worden contextuele studies expliciet herkend zoals b.v. in de 'buurteffecten' in het onderzoek van het stemgedrag en in de analyses van de dynamiek van leefgemeenschappen. Maar voor het grootste deel zijn contextuele invloeden precies dat: alleen invloeden. Zij worden normalerwijs toegevoegd aan de analyse nadat de belangrijke variabelen behandeld zijn geworden; het zijn residuën die in rekening moeten worden gebracht om betere empirische resultaten te verkrijgen, maar zij figureren zelden als belangrijke dimensies binnen de respectieve disciplines.

Weliswaar is de ruimte niet inert wanneer zij wordt beschouwd als context, maar anderzijds wordt zij nergens zo centraal geplaatst als de tijd. Maar ruimte *is* evenzeer geïntegreerd in ons maatschappelijk bestaan. Indien dit zo is, waar zit zij dan verborgen? Ruimtelijkheid is de term die geografen gebruiken om een betekenis van ruimte te omschrijven, die platform en context overschrijdt. Zij bestaat uit de als-vanzelfsprekend-aangenomen ruimtelijke structuren die onze levens organiseren. Deze ruimte-als-structuur is zo fundamenteel en noodzakelijk voor sociale reproductie dat we niet geneigd zijn haar werking ter discussie te stellen. In termen van de ontologie waarop de sociale wetenschap gebouwd is, zijn het de soevereine territoria die collectief het mozaïek van de politieke wereldkaart omschrijven, die de ruimtelijkheid vormen welke de sleutel is tot wetenschappelijke kennis. Als ruimten die de grenzen van erkend overheidsgezag

vastleggen, hebben deze territoriale entiteiten een onmiskenbare betekenis, maar ze zijn daarnaast behandeld geworden als veel meer dan louter politieke entiteiten. Vrijwel alle sociale wetenschappen zijn er vanuit gegaan dat deze politieke grenzen de grenzen van andere essentiële interacties vastlegden. De socioloog stelde vast, of beter: veronderstelde, dat zijn 'samenleving', of, naargelang van de theorie, sociaal systeem of sociale formatie, ruimtelijk samenviel met politieke grenzen. Vandaar de 'Britse samenleving', het 'Amerikaanse sociale systeem' of de 'Franse sociale formatie'. Elk heeft de als vanzelfsprekend aangenomen eigenschap te bestaan binnen de soevereine territoria van dezelfde naam. Op gelijkaardige wijze stellen alle macro-economische theorieën economie gelijk met economische transacties binnen de territoriale grenzen van staten. Of we de betrokken entiteit de VS-economie of het Amerikaanse economische systeem noemen, we weten allen waar zij begint en eindigt. De sociale wetenschap veronderstelt bijgevolg dat er een fundamentele ruimtelijke congruentie bestaat tussen politieke, sociale en economische processen. Dat is allemaal gesteund op de premisse van een ruimtelijkheid die de landoppervlakte van de wereld (plus de aangrenzende zee en lucht) in ruimtelijke segmenten verdeeld, die onder de controle van staten staan. In deze zin is sociale wetenschap in grote mate een schepsel, zoal niet een schepping, van de staten.

Besluit: ruimte is ofwel inert ofwel een contextueel residu, maar veel wezenlijker is het ruimtelijk kader dat zich in het hart van de sociaal-wetenschappelijke kennis zelf bevindt. De sociale wetenschap is een fundamenteel staatsgecentreerde activiteit geweest en daarom is de kennis die zo geproduceerd werd van bij haar ontstaan door ruimtelijkheid geleid.

(iO Ruimtelijke congruentie

Sociaal wetenschappers hebben uiteraard de ruimtelijke congruentie waarop zij hun studies baseerden niet uitgevonden. Zij reageerden gewoon op de sociale wereld die bestond rond 1900. Moderne staten hadden macht opgebouwd gedurende zowat vier eeuwen en waren als 'natie-staten' te voorschijn gekomen. Begonnen met de traditionele functie van oorlogvoeren, hadden moderne staten economische politiek toegevoegd aan hun portfolio in de mercantilistische periode voor de Franse Revolutie. In de periode na de Revolutie werden de staten geassocieerd met culturele continuïteiten die naties werden genoemd. Door de soevereiniteit - in theorie - bij het 'volk als natie' te leggen, namen staten

langzamerhand steeds meer sociale verantwoordelijkheden op uit zorg voor de welvaart van hun volk. Het resultaat was wat Anthony Giddens beeldrijk de machtcontainer noemde: de staat werd oppermachtig niet alleen in de politiek, maar ook op gebied van economische, culturele en sociale politiek. De ruimtelijke ontologie van de sociale wetenschap was derhalve materieel gebaseerd op een zeer reële ruimtelijke congruentie van sociale activiteiten.

Maar daarmee is nog geen verklaring gegeven waarom een en ander als vanzelfsprekend werd aangenomen en niet geproblimatiseerd. Het sleutelproces hier is de verbinding van het politieke met het culturele. De staat werd de 'natie-staat' die toezicht hield op de 'nationale economie' voor het welzijn van de 'nationale samenleving'. We kunnen vaststellen hoe krachtig de vereenzelving van de staat met de natie is geworden wanneer we ons realiseren dat de term natie gewoonlijk gebruikt wordt alsof hij refereerde aan de staat. Dit heeft een staatsgecentreerde politiek vergemakkelijkt door loyaliteit aan de staat gelijk te stellen met culturele identiteit. En culturele identiteit als natie is zo krachtig omdat daarmee aanspraken op groepssolidariteit gebaseerd worden op oorsprongen. De basistheorie achter het nationalisme is dat de mensheid op natuurlijke wijze verdeeld is in een eindig aantal naties en elke natie moet in de gelegenheid worden gesteld haar unieke cultuur uit te drukken door het bezit van een staat. Door het verleden op die manier te gebruiken worden 'nationale werelden' 'natuurlijke werelden'. Daaruit volgt dat door natie-staten te worden, staten 'vernatuurlijkt' werden. Hun historische sociale constructies werden geherinterpreteerd als een onvermijdelijk resultaat van politieke vooruitgang. Men begon de vertrouwde grenzen op de politieke wereldkaart op een zelfde manier te zien als 'andere' natuurlijke feiten zoals rivieren, bergketens en kustlijnen. Als iets 'natuurlijks' sloten de staten de mogelijkheid van andere sociale werelden uit en de ruimtelijkheid van gefragmenteerde soevereiniteit werd in de moderne samenleving ingeworteld: dit is het ingebedde etatisme van onze titel. Voor de wetenschappers die deze samenleving trachtten te begrijpen, was deze ruimtelijkheid vanzelfsprekend, verloren in hun ontologische vooronderstellingen.

Besluit: de staatsgecentreerde aard van de sociale wetenschap weerspiegelt getrouw de machtcontainers die de sociale wereld die zij bestudeerde, domineerden. Haar falen om deze ruimtelijke structuur te problematiseren kan verklaard worden door het vernatuurlijken van natie-staat territoria.

Het nationaliseren van 'niet-nationale' werelden: Amerikanisering

De ruimtelijkheid die de sociale wetenschap ten grondslag ligt bevoordeligt een bijzondere ruimtelijke schaal, deze van de staten, boven andere schalen, meer bepaald de mondiale en de lokale. In feite komt de dominantie van het nationale tot uiting in de termen die we dikwijls gebruiken voor deze andere schalen: internationaal en intra- of sub-nationaal. Maar deze grotere en kleinere schalen van analyse waren niet afwezig bij de opkomst van de sociale wetenschap; de nationale schaal overwon niet bij verstek van andere schalen. Veeleer werden studies van andere schalen omgezet in, of gesubsumeerd onder, het nationale, zodat op het ogenblik dat de sociale wetenschap haar zenith bereikt onder Amerikaans leiderschap na 1945, het nationale alleen overblijft. We behandelen twee voorbeelden van een dergelijke nationalisering van de kennis: de devaluatie van het begrip beschaving en de 'opwaardering' van steden als nationale stedelijke systemen.

(i) Universeel ethnocentrisme: evolutie en de vergelijkende studie van beschavingen

De sociale wetenschap kwam tot ontwikkeling op hetzelfde ogenblik dat Europa eindelijk zijn heerschappij had gevestigd over de rest van de wereld. Dit doet de voor de hand liggende vraag rijzen: waarom was dit kleine deel van de wereld in staat alle rivalen te verslaan en zijn wil op te dringen aan de Amerika's, Afrika en Azië? Dit was een levensgrote vraag en antwoorden werden gezocht niet op de schaal van de staat maar in termen van beschavingen. Het was Europa als 'westerse' of 'moderne' beschaving dat in geschutsterkte en in produktie allen overtrof, niet Brittannië of Frankrijk of Duitsland ondanks de omvang van hun respectieve imperia. De overheersing was een collectieve Europese onderneming, geen onderneming van een bepaalde staat. Deze bekommernis om de wijze waarop Europa het deed, viel samen met de ingrijpende intellectuele transitie geassocieerd met Charles Darwin. De secularisering van de kennis, gepromoot door de Verlichting, werd bevestigd door de evolutietheorie en het Darwinisme verspreidde zich ver buiten zijn biologisch oorsprongsgebied. Ofschoon de Newtoniaanse natuurkunde als voorbeeld de methodologie van de sociale wetenschap overheerste, wedijverde de Darwiniaanse biologie met deze invloed door het kennelijk onweerstaanbare meta-construct van evolutie. Vandaar dat de theorie van de sociale wetenschap

een vorm van evolutietheorie werd en het probleem van beschavingen in overeenstemming daarmee werd aangepakt.

De evolutietheorie was populair in de sociale wetenschap omdat zij de wetenschappelijke legitimatie bracht voor de vooronderstelling van vooruitgang die culmineerde in de vanzelfsprekende superioriteit van de toenmalige Europese samenleving. Sociologen en antropologen konden bijgevolg hun bekende stadiatheorieën van sociale evolutie eindigend in de industriële beschaving, produceren. Geschiedkundigen konden niet alleen de paden van vooruitgang naar de moderne beschavingen identificeren, maar ook de impasses van beschavingen die niet gezegend waren met het geheim van de vooruitgang. Om het met de beroemde woorden van Lord Acton te zeggen, de geschiedenis was bestemd om tot een 'progressieve wetenschap' uit te groeien en enkel op die manier kon zijn 'ultieme geschiedenis' geproduceerd worden. Geografen deden mee. Hun theorieën van geografisch determinisme toonden aan dat Europa en de Europese volksplantingen het noodzakelijke klimaat bezaten om steeds hogere niveaus van beschaving te stimuleren en alle minder fortuinlijke beschavingen 'immobiel' achter te laten. Om het even over welke discipline of theorie het ging, deze vergelijkende beschavingsstudies waren niet in die mate staatsgecentreerd als de latere sociale wetenschap dat zou worden.

Ironisch genoeg werden de beschavingsstudies met hun aanmatiging van westerse superioriteit het slachtoffer van het resultaat van rivaliteiten tussen staten in de eerste helft van de twintigste eeuw. De groteske verschrikkingen van beide wereldoorlogen ondermijnden op kritieke wijze het liberale optimisme waarop de progressieve theorieën van beschavingen steunden. Geschiedenis, antropologie en geografie verlieten grotendeels hun universaliserende tradities en trokken zich terug in gedetailleerde idiografische studies van periodes, stammen en streken. Het is op dat ogenblik dat door nomthetische studies sociologie, economie en politieke wetenschap - een staatsgecentreerde trilogie - hun posities consolideerden als sociaal-wetenschappelijke kern disciplines. De studies van vooruitgang en beschaving werden daarentegen gemarginaliseerd en verdwenen nog net niet.

Na 1945 bracht het VS-leiderschap van de 'vrije wereld' een nieuw sociaal optimisme tot leven dat ondanks alles een betere wereld mogelijk was. De sociale wetenschap nam dit optimisme enthousiast op. Maar er was geen terugkeer naar de taal van vooruitgang en beschaving, de taal van verandering ging nu over 'ontwikkeling'. Er zijn drie sleutelkenmerken in deze alternatieve interpretatie van sociale verandering. Ten eerste theorieën van ontwikkeling zijn

fundamenteel staatsgecentreerd van aard: terwijl beschavingen kunnen 'vooruitgaan', zijn het staten die 'ontwikkelen'. Ten tweede, de VS wordt de exemplarische staat. Zo worden in de meest bekende van alle ontwikkelingsmodellen staten toegewezen aan verschillende stadia, maar het hoogste niveau, het 'stadium van grote massaconsumptie', maskeert nauwelijks de toenmalige VS. Ten derde, in tegenstelling tot vooruitgang en beschavingen, definiëren ontwikkeling en staten een wereld waarin weldadige sociale verandering voor iedereen beschikbaar is. De boodschap van ontwikkeling was eenvoudig: volg de vereiste beleidsvoorschriften en ook jullie kunnen worden zoals wij - ontwikkeld, wat betekent welvarend, wat betekent Amerika.

Toen in 1949 president Truman zijn 'Vierpuntenprogramma' aankondigde om hulp te geven aan 'onderontwikkelde landen', beschouwden Amerikaanse sociale wetenschappers zich onmiddellijk 'aangedreven tot actie' om de noodzakelijke kennis over dit 'niemandsland van de sociale wetenschappen' te produceren. Het was een niemandsland omdat de nieuwe trilogie van sociale wetenschap zich geconcentreerd had op de studie van geïndustrialiseerde landen met zeer weinig spoorwerk over de niet-geïndustrialiseerde wereld. Maar dit werd niet als een groot probleem gezien: zij waren sociale *wetenschappen*, die claimden universele sociale kennis te produceren gebaseerd op het zoeken naar algemene wetten van sociaal gedrag. Dit nomothetisch universalisme maakte het mogelijk theorieën en modellen, ontwikkeld in en ontworpen voor de 'eerste wereld', met vertrouwen toe te passen in de 'derde wereld'. Dit verklaart de snelheid waarmee in de vijftiger jaren ontwikkelingsmodellen en theorieën als paddestoelen uit de grond schoten om vanaf 1960 een waarlijke 'ontwikkelingsindustrie' voort te brengen zowel binnen als buiten de academische wereld. De piek voor de val kwam in 1964 met het Project Camelot van de USA Army en Defence Department. Dit was een voorstel van onderzoeksprogramma dat een groot sociaal-systeemmodel van de derde-wereldlanden zou opleveren, dat dan gebruikt zou worden om sociale onrust te voorspellen en daardoor te voorkomen. Met dit project kwam de sociale wetenschap zeer dicht bij Big Science - een wortel van 50 miljoen £ werd genoemd! De bezwaren tegen het verzamelen door Amerikaanse sociale wetenschappers van data om hun model te calibreren veroorzaakten echter een diplomatieke rel die het project tot een abrupt einde bracht in 1965. Samen met het conflict over de Vietnam oorlog, dat op het punt stond te escaleren, markeert Camelot symbolisch het einde van de automatische VS-dominantie over de sociale wetenschap.

Wat was nu juist de basis van deze VS-dominantie over de sociale wetenschap? Gedeeltelijk omwille van de pure omvang van het VS-universitei-

tensysteem groeide de academie uit tot een weg waarlangs de Amerikaanse staat zijn macht over vriend en vijand tegelijk vestigde. Ofschoon zij zwaar steunde op vroegere Europese sociaal theoretici, was de sociale wetenschap na 1945 duidelijk een nieuw produkt, de 'Amerikanisering van het Europese denken' zoals Alain Touraine het noemde. Eens tot stand gekomen, verspreidde dit 'Amerikaanse denken' zich snel over de wereld. In het geval van de Amerikaanse sociologie, b.v. noteerde Alvin Gouldner in 1970 dat 'zijn technieken overal nagevolgd werden en zijn theorieën vorm gaven aan de termen waarin de mondiale discussie in de sociologie gegoten is'. Naast het liberalisme van de ondernemingen was het een soort 'liberalisme van vrije beroepen' waarin 'Amerikaanse macht de Amerikaanse sociologie vorm geeft (en) zelf een aspect van de Amerikaanse macht is'. Geen wonder dat een Rapport van het Congres zou refereren aan de sociale wetenschap als 'een van de vitale werktuigen in het arsenaal van vrije samenlevingen'. Maar deze staatsgecentreerde, door de VS gedomineerde produktie van sociale kennis was relatief kortstondig. Binnen ongeveer een kwarteeuw na haar lancering na WO.II, werd, net zoals de VS in het algemeen, deze sociale-kennisproduktie betwist en zij verloor al snel haar hegemonische heerschappij in de voortdurende pogingen om de sociale wereld te begrijpen.

Besluit: vergelijkende studies van beschavingen en de bekommernis om vooruitgang zijn genationaliseerd geworden en omgezet in de vergelijkende studie van staten en in de bekommernis om ontwikkeling. Dit maakte deel uit van de Amerikanisering van de kennis.

(ii) Stadsregionalisme en de merkwaardige nationalisering van het geografisch anarchisme

In periodes van politieke beroering, verschaften staten zeer onstabiele ruimtelijke grondslagen om de sociale wereld te beschrijven. Dat bleek het geval te zijn tijdens de Napoleontische periode en geografen begonnen een alternatieve ruimtelijke basis voor analyse te ontwerpen. Zij kwamen met de idee van de streek als de natuurlijke eenheid van sociale organisatie. Streken waren in het algemeen sub-nationale gebieden waarin een sociaal evenwicht werd vastgesteld tussen het fysisch milieu met zijn natuurlijke hulpbronnen en de lokale samenleving met haar materiële behoeften. De regionale geografie was de meest invloedrijke school in de geografie tot in het midden van de twintigste eeuw en het ondergeschikte belang dat zij aan het soevereine territorium - de staat -

toekende verklaart waarschijnlijk mede het gebrek aan succes van de geografie als sociale wetenschap.

De anti-statelijke geloofsbrieven van de geografie worden ondersteund door de aanwezigheid in haar rangen van Elisee Reclus en Peter Kropotkin die beide regionale geografie combineerden met een politiek engagement voor het anarchisme. Het anarchistisch ideaal van kleine zelf-voorzienende gemeenschappen in harmonie met hun fysisch milieu en met elkaar was een project van toegepaste sociale wetenschap: regionale geografie in actie. Haar belangrijkste invloed in de twintigste eeuw heeft zij in de stadsplanning uitgeoefend waar zowel Ebenezer Howard als Patrick Geddes hun ideeën op het werk van deze geografen-anarchisten baseerden. Vandaar dat het een van de grote ironieën van het twintigste-eeuwse sociale denken is dat de stadsplanning zo door en door als een activiteit van de staat genationaliseerd is geworden.

Zowel *Garden Cities* van Howard als *Cities in Evolution* van Geddes stelden programma's op die lokale actie zonder verwijzing naar de staat inhielden. Ofschoon gewoonlijk beschouwd als de bron van anti-urbanisme in de planning, stelden zij in werkelijkheid rationele patronen van stadsontwikkeling voor als een alternatief voor de verschrikkelijke levensomstandigheden in de grote Victoriaanse steden. Hun oplossing bestond in een decentralisatie van wonen en werken die mogelijk werd gemaakt door de laatste technologie (electriciteit en de verbrandingsmotor), waardoor relatief zelf-voorzienende steden in netwerken van stadsgewesten tot stand konden komen, die zich dan politiek konden verenigen in losse federaties, ongeveer volgens het model van de oude Zwitserse kantons. Geddes stelde zelfs voor dat de Volkenbond, opgezet in 1919, er een zou zijn van steden eerder dan van naties, maar *niet* van hoofdsteden aangezien deze het hart waren van statelijke 'oorlogsmachines'. Er waren vele relatief kleinschalige sociale experimenten gebaseerd op deze ideeën over stadsgewesten in de eerste decennia van de twintigste eeuw, maar zij werden pas van betekenis eens planning werd ondernomen door de staat. In de VS viel dit samen met de New Deal. President Roosevelt was geïnteresseerd in stadsplanning en stelde Rexford Tugwell aan tot toezichthouder op zijn initiatieven van regionale planning. Er kon nauwelijks een meer niet-anarchistische sociale denker dan Tugwell zijn, maar achteraf bekeken heeft dit onderdeel van de New Deal niet zozeer een concrete sociale verandering teweeggebracht dan wel een 'kolossale vermenigvuldiging van papier'. In Brittannië, aan de andere kant, werden de 'nieuwe steden' een integraal onderdeel van de nieuwe 'welvaartsstaat' die tot stand kwam na 1945. Hier werd zelf-voorziening zeer eng gedefinieerd in termen van pendelpatronen zodat de originele anarchistische visie volledig verloren is geraakt in een

merkwaardige nationalisering van een anti-staatelijk onderdeel van toegepaste sociale wetenschap.

De daaropvolgende Amerikanisering van stedelijke studies heeft een specifieke vorm aangenomen. Steden werden geconceptualiseerd als 'systemen', met de woorden van de titel van een van de meest bekende papers van Brian Berry: 'steden als systemen binnen systemen van steden'. De systemen van steden werden expliciet gedefinieerd op het niveau van staten met het VS-systeem van steden als voorbeeld. Het onderzoek van 'nationale stedelijke systemen' focuste op de stedelijke hiërarchieën en de 'rank size rule' werd ontdekt als een empirische uitdrukking van een 'systeem-evenwicht'. De rank size rule werd geïnterpreteerd als een bewijs voor het bestaan van een geïntegreerde nationale ruimte en werd dientengevolge gebruikt als middel om stedelijke systemen in verschillende landen te vergelijken. Aangezien de regel beschouwd werd als een algemene wet die een systeem-conditie omschreef welke alle landen uiteindelijk zouden bereiken, kon het rank size model toegepast worden op de landen van de derde wereld. Dat werd dan ook gedaan en er werd vastgesteld dat de stedelijke patronen ver van het 'evenwicht' afstonden omdat de meeste derde-wereldlanden 'over-ontwikkelde primate steden' hadden en deze golden als bewijs voor inadequaat functionerende systemen. De idee dat steden een systeem zouden kunnen samenstellen dat staten oversteeg, werd over het hoofd gezien zowel in de analyses van de eerste wereld als in analyses van de derde wereld: de totale triomf van de nationalisering.

Besluit: dit is wellicht de grootste prestatie van de nationalisering van het sociale denken: steden die zowel lokale leefgemeenschappen zijn als onderdelen van een mondiaal economisch netwerk van stromen, werden gezien in strikt nationale termen! Er kan geen duidelijker voorbeeld zijn van de kracht van de nationalisering van het sociale denken in de korte periode van VS-dominantie over de sociale wetenschappen na 1945.

Het antwoord van de sociale wetenschap op de erosie van nationale werelden

Veranderingen in de sociale wetenschap spruiten voort uit twee onderscheiden bronnen: interne ontwikkelingen en externe invloeden. Gegeven de ijzeren greep van de natie-staat op de sociaal-wetenschappelijke verbeeldingskracht na 1945, kan men zich moeilijk voorstellen hoe interne veranderingen - sociale weten-

schappers die nieuwe modellen creëren in reactie op de debatten binnen en tussen disciplines - ooit alternatieve ruimtelijke horizonten zouden kunnen bereikt hebben. Het zou externe invloeden vereisen, in de vorm van fundamentele veranderingen in de te bestuderen sociale wereld, om de voorwaarden te verschaffen waarbij ontsnappen uit het staatsgecentreerde denken noodzakelijk werd wou men empirisch geloofwaardig blijven. De sociale verandering die de orthodoxe sociale wetenschap ondermijnde wordt gewoonlijk mondialisering genoemd. Dit is niet de plaats om in te gaan op de debatten omtrent de aard van mondialisering, maar we kunnen noteren dat sinds ca. 1970 dominante mondiale referentiekaders zijn ontstaan voor de volgende verzamelingen van sociale relaties: financiële markten, industriële productie, media- en communicatietransmissies, technologische ontwikkeling en massaconsumptiegedrag. Elke verzameling legt op de haar eigen wijze de armoede bloot van het staatsgewijze denken van de sociale wetenschap. Mondialisering betekent eenvoudigweg dat indien de sociale wetenschap haar ruimtelijke basis niet zou herdenken, zij haar legitimiteit zou verliezen als geheel van kennis omtrent onze sociale wereld.

Men was zich echter niet meteen bewust van de kritieke aard van de situatie. We kunnen ruwweg twee grote stadia onderscheiden in de reactie van de sociale wetenschap op mondialisering. Ten eerste, er waren pogingen om orthodoxe posities te hervormen om zo de nieuwe sociale veranderingen in rekening te brengen. Dit nam de gedaante aan van een internationalisering van de sociaal-wetenschappelijke modellen die het op staten gebaseerde analysekader behielden. Het ontoereikende van deze hervorming gaf aanleiding tot een tweede benadering die meer geneigd was het beeld van de wereld als een ruimtelijk mozaïek te dumpen en een nieuwe mondiale ontologie te ontwerpen. Mettertijd ruimde de oude orthodoxie de plaats voor een nieuwe heterodoxie. Eens van de natie-staat bevrijd onderging de sociale wetenschap gaandeweg haar eigen 'glasnost'. In deze sectie zal ik nader ingaan op de twee reacties op de uitdaging van de mondialisering vooraleer in de laatste sectie de consequenties van de heterodoxie te exploreren.

(i) De grenzen van 'internationale' orthodoxieën

Staatsgecentreerd denken sluit natuurlijk niet uit dat er studies worden gemaakt over de betrekkingen tussen staten of over de 'internationale sfeer' zoals dat gewoonlijk, zij het ten onrechte, wordt genoemd. Vandaar dat elk van de drie toonaangevende sociale wetenschappen een subdiscipline heeft ontwikkeld die

uitstijgt boven de analyse van de enkelvoudige samenleving/economie/staat. Normaliter mogen we verwachten het de beoefenaars van deze subdisciplines zijn die de uitdaging van de mondialisering beantwoorden. Het probleem echter is geweest dat deze internationale studies, net zoals de meer gebruikelijk en engere analyses van enkelvoudige eenheden, vertrekken van de premisse van het ruimtelijk kader dat nu juist door de mondialisering ondermijnd wordt. Vandaar dat een hervorming van de inhoud van het studie-object die de internationale subdiscipline aandrijft, een inadequaat antwoord op de uitdaging zou blijken te zijn. Dit is wat er gebeurd is in de drie gevallen.

Sociologie is de zwakste geweest van de trilogie in termen van internationale studies. Dit is gedeeltelijk het resultaat van het feit dat internationale relaties opgevat werden als een anarchistisch bereik achter de samenlevingen die door staatsgrenzen afgebakend worden. Het internationale werd precies gedefinieerd als iets dat de samenleving overstijgt en daardoor van geen belang is voor de sociologie. Wanneer sociologen zich derhalve waagden voorbij de analyse van enkelvoudige eenheden, concentreerden zij zich dus eerder op vergelijkende studies dan op inter-maatschappelijke betrekkingen. Maar de vergelijkende sociologie bewees een bijzonder armoedig startpunt te zijn om mondiale thema's aan te pakken. In de praktijk kwam zij vast te zitten in meetproblemen in een zoektocht naar eenvoudige veralgemeningen. Het correleren van kenmerken over de landen heen bewees niet bevorderlijk te zijn voor het begrijpen van de mondialisering. Door de aandacht weg te trekken van het geheel, dreigde zij in feite het tegengestelde effect te sorteren. Het resultaat is geweest dat de sociologie waarschijnlijk de grootste sprong in verbeeldingskracht heeft vereist om aan hedendaagse trends het hoofd te kunnen bieden.

Politieke wetenschap heeft ook zijn subdiscipline van vergelijkende studies, die weinig tot niets aan te bieden heeft gehad op het vlak van het begrijpen van de mondialisering. Maar naast de vergelijkende politicologie heeft zich een sterke, vrijwel autonome subdiscipline van politieke internationale betrekkingen ontwikkeld. De 'realistische' studie van internationale relaties, onder de dominantie van Amerikaanse geleerden, heeft zich toegespitst op de 'anarchie' van het statensysteem hetgeen resulteerde in een concentratie op vraagstukken van oorlog en vrede. Deze veiligheidsfetisj produceerde wat genoemd is geworden een wereld van biljartballen met staten simplistisch beschouwd als inhoudsloze eenheden die tegen elkaar botsen. Maar dit reikte geen internationale basis aan voor het antwoord op de nieuwe mondialisering. Dat kwam in aan elkaar gerelateerde stadia. Een vroege poging om een 'internationale politieke economie' te ontwikkelen voegde economische relaties zoals handel en

investeringen toe aan de traditionele veiligheidsproblematiek. Identificatie van 'wederzijdse afhankelijkheid' tussen staten voegde een historische dimensie toe, waarbij hedendaagse verandering geïnterpreteerd werd als staten die in toenemende mate afhankelijk van elkaar werden, hetgeen een vroegere periode van onderlinge 'onafhankelijkheid' tussen staten impliceerde. Internationale regimes werden geïdentificeerd als normatieve patronen om beleidsgebieden te bestuderen die de orthodoxe zienswijzen op de anarchie van het statensysteem verder ondermijnden. Maar alhoewel andere actoren dan de staten binnen de analyse werden gebracht, bleef het basiskader verankerd in het ruimtelijk mozaïek van staten. Met andere woorden de subdiscipline bleef trouw aan haar naam, internationale (= inter-statelijke) betrekkingen, hetgeen heel iets anders is dan mondiale relaties.

De studie van de economie heeft vanaf haar eerste mercantilistische en politiek-economische beginstadia een internationale vergelijkende dimensie gehad. Orthodoxe economie had een voorkeur voor de vrijheid van beweging van produktiefactoren, gejustificeerd door de theorie van de comparatieve voordelen. In de praktijk betekende dit ondersteuning voor vrijhandel en convertibiliteit van valuta. Maar dit is nooit een belangrijk element van de economie geweest. In de handboeken werd het behandeld als een klein additioneel onderdeel nadat de 'echte' economie, die de nationale economieën behandelde, op uitgebreide wijze aan bod was gekomen. Vandaar dat in de paradigmaverandering van het Keynesiaanse management van de vraag naar het monetaristische management van het aanbod de basiseenheid van onderzoek gelijk bleef. Monetaristen mogen dan in het bijzonder de internationale vrije beweging van kapitaal gepromoot hebben, zij waren toch nog altijd op zoek naar prescripties voor de opbouw van kapitalisme in één land. Het ruimtelijk mozaïek van nationale economieën bleef het basiskader in weerwil van de massieve economische mondialisering. Vandaar dat de discipline van de economie opgesloten bleef in een wereld van 'handel-drijvende naties' die niet is veranderd sinds Adam Smith en David Ricardo.

Als de meest 'wetenschappelijke' van de sociale wetenschappen gebaseerd op haar gesofisticeerde wiskundige modellen van nationale economieën, heeft de discipline van de economie waarschijnlijk de meeste intellectuele geloofwaardigheid geïnvesteerd op de schaal van de staat en daarom kan elke verbeeldingsrijke sprong om het mondiale te begrijpen als een zeer heroïsche daad beschouwd worden. Maar orthodoxieën zijn niet bevorderlijk om helden te produceren, hetgeen ook de reden is waarom de gangbare economie de minste inspanning heeft geleverd om met mondialisering om te gaan.

Besluit: de drie orthodoxe sociale wetenschappen zijn grotendeels voorbijgestreefd door de mondialisering. Hun ruimtelijke ontologie is zo sterk ondermijnd dat zelfs de meest ernstige pogingen tot hervorming niet bij machte zijn geweest om de hedendaagse sociale veranderingen conceptueel het hoofd te bieden.

(ii) Mondiale referenten in een nieuwe heterodoxie

Indien de orthodoxe sociale wetenschap geen adequaat antwoord kan geven op de uitdaging van de mondialisering, dan kunnen we er zeker van zijn dat er minder-dan-orthodoxe ontwikkelingen in de sociale studies zullen zijn die de leemte willen vullen. Dit is op twee manieren gebeurd. Ten eerste zijn er nieuwe mondiale referenten ontworpen in analyses die zich aan de rand van de trilogie van de sociale wetenschappen bevinden. Zich bewegend op de grenzen van bestaande disciplines, bevorderen deze benaderingen meer inter-disciplinair onderzoek. Ten tweede zijn er nieuwe interpretatiekaders die pogen de bestaande disciplines te overstijgen. Zij bevorderen niet zozeer het inter-disciplinaire werk dan wel een trans-disciplinair denken. In de praktijk echter is er een tendens dat de eerste benaderingswijze opgaat in de tweede naarmate de logica van haar positie zich ontvouwt.

Met de opkomst van cultuurstudies werd de mondiale schaal op de meest duidelijke gepresenteerd aan de rand van de sociologie. Gestimuleerd door de rol van de media en de revolutie in de communicatie, heeft de studie van de cultuur een mondiale draai genomen door discussies te voeren over de botsing tussen de verspreiding van westerse waarden en de lokale inheemse weerstand hiertegen. Onder de slogan van cultureel imperialisme is het gehele ontwikkelingsproces opnieuw geëvalueerd geworden en heeft in het onderzoek van politiek verzet het culturele conflict de plaats ingenomen van de klassenstrijd. De kracht van de cultuur, zowel lokaal als mondiaal, wordt zeker niet gezien doorheen het nationale prisma van staten.

In de politieke studie van de internationale betrekkingen is het toevoegen van markten aan de staten, waardoor de economie tot in de kern van de analyse werd gebracht, overstegen door een 'nieuwe' internationale politieke economie. Het probleem van de benadering van 'staten en markten' was dat zij politieke en economische processen concipieerde als behorend tot aparte systemen. Maar markten en staten staan niet simpelweg in betrekking met elkaar, zij zijn op cruciale wijze in elkaars productie en reproductie verweerd. Vandaar dat de

nieuwe internationale politieke economie een meer holistische benadering heeft ontwikkeld die zich in haar verklaring van sociale verandering eerder op structuren dan op agency concentreert. Op deze wijze wordt mondialisering gezien als de hedendaagse uitdrukking van veranderingen op lange termijn in de politieke economie waarbij staten een belangrijke rol spelen maar niet het ruimtelijke analysekader definiëren.

In economische studies blijkt een arbeidsverdeling te zijn ontstaan waarbij departementen van economie ertoe neigen voort te gaan met het modelleren van nationale economieën, terwijl business- en management-scholen pionieren in ondernemingsgewijze economische analyse. Deze laatste beweging naar de studie van organisaties toe heeft de analyse bevrijd van haar concentratie op de 'nationale economie' en op die manier geleid tot het reveleren van een wereldeconomie gedomineerd door wereldomvattende ondernemingen. Het onderwerpen van de activiteiten van ondernemingen aan kritisch onderzoek leidt tot gedragskundige en institutionele studies in een veel meer gesocialiseerde economie. Ondernemingen en markten worden gezien als ingebed in sociale en culturele betrekkingen die zich uitstrekken over de gehele wereld. Het resultaat is geweest de totstandkoming van een nieuwe 'institutionele economie' die niet langer gebonden is door staatsgecentreerd denken.

Voorbij deze traditionele disciplinaire marges zijn er verschillende noterenswaardige trans-disciplinaire ontwikkelingen geweest. De studie van de wereldgeschiedenis is tot herleving gekomen en overstijgt de discipline van de geschiedenis - sociologen en politieke wetenschappers blijken een bijzonder vooraanstaande plaats te bekleden in deze ontwikkeling. De vergelijkende beschavingsstudies - zeker niet staatsgecentreerd - zijn terug van weggeweest. De vragen die de aandacht trekken, gelijken op deze van de vroegere vergelijkende beschavingsstudies, maar de antwoorden die gezocht worden zijn minder ethocentrisch. In deze context is het ruimtelijk mozaïek van moderne staten louter een voorbeeld van een politiek gedecentraliseerde beschaving te vergelijken of te contrasteren met andere gedecentraliseerde en gecentraliseerde politieke organisaties.

In stedelijke studies is er een cluster van onderzoekingen rond wereldsteden geweest. Deze steden worden opgevat als de controlecentra van het mondiale kapitalisme en worden bestudeerd zowel in hun rol van knooppunt in mondiale netwerken van transacties als in hun hoedanigheid van plaatsen met een bijzondere sociale verhoudingen tot stand gebracht in reactie op deze transacties. Op deze wijze werd een sterk niet-staatsgecentreerde zienswijze op de wereld

gestimuleerd door studies die zich concentreerden op zowel de lokale als de mondiale schaal. Het belang van de staten en hun grenzen werden onderkend, echter niet als omheiningen rond sociale relaties, maar als hinderpalen voor de volledige ontwikkeling van deze relaties. Dit vormt de meest beslissende breuk met het staatsgecentreerd denken: het beeld van de wereld is als een netwerk van wereldsteden die streken domineren welke soevereine grenzen overstijgen.

De trans-disciplinaire studie die het meest expliciet de staat als eerste eenheid van sociaal speurwerk is de wereld-systeem analyse. Deze benadering begint met zich af te vragen wat de basiseenheid is van sociale verandering en vindt het orthodoxe antwoord, de staat, sterk ontoereikend. Zij stelt historische systemen in de plaats, die gedefinieerd zijn als autonome patronen van sociale interacties met een bepaald tijdruimtelijk bestaan. Vandaag leven we in het moderne wereld-systeem dat, nadat het in de periode 1500-1950 alle rivaliserende systemen heeft geëlimineerd, mondiaal is geworden. Vandaar dat de vergelijkende studies van sociale verandering, b.v. tussen landen, geen zin meer hebben omdat de te vergelijken entiteiten geen autonome eenheden van verandering vormen. In wereld-systeem analyse worden staten geanalyseerd als een onderdeel van een overkoepelend systeem; de uitkomsten van de concurrentie tussen staten worden geconcipieerd in termen van trajectories op en neer binnen het systeem. Staten 'ontwikkelen zich' niet, enkel het systeem als geheel is onderhevig aan een ontwikkelingsmechanisme dat een sterk verschillende ruimtelijke ontologie van zonale patronen (kern, periferie en semi-periferie) binnen het geheel produceert.

Besluit: er zijn verschillende belangrijke ontwikkelingen die het staatsgecentreerd sociaal denken ondermijnen. Interdisciplinair onderzoek aan de randen van de orthodoxe trilogie is aan het opgaan in transdisciplinair onderzoek met nieuwe, mondiale referenten. In de wereld-geschiedenis verschijnt het mozaïek van staten als een voorbeeld van een politiek gedecentraliseerde beschaving. De meest beslissende breuk met de orthodoxie wordt gerealiseerd in de studie van netwerken van wereldsteden. De wereld-systeem analyse presenteert een fundamenteel andere ruimtelijke ontologie.

Een nieuwe heterodoxie en haar draagwijdte

Een gedragswetenschappelijke revolutie hier, een kwantitatieve revolutie daar. We kennen het Kuhniaanse verhaal van opeenvolgingen van periodes van

wetenschappelijke revoluties en periodes van normale wetenschap, uitgedokterd voor de natuurwetenschappen en gretig toegepast op de sociale wetenschappen. Maar zouden we er niet verstandiger aan doen de veranderingen in paradigma in de sociale wetenschap alle op de noemer van normale wetenschap te brengen? De zogenoemde revoluties hebben niets veranderd aan het staatsgecentreerde denken. En met betrekking tot het transdisciplinaire onderzoek dat nu in volle ontwikkeling is: een 'wetenschappelijke revolutie' in bovenvermelde betekenis is net wat *niet* aan het gebeuren is omwille van het veranderend ruimtelijk referent.

Door de ondoeltreffendheid van de staatsgewijze conceptuele organisatie van de sociaal-wetenschappelijke kennis aan te klagen, impliceren de recente ontwikkelingen in de sociale wetenschap een verandering die veel fundamenteeler is dan nog maar eens een zwaai in de normale wetenschap. Op het eerste gezicht lijkt de ontkenning van de bevoorrechte status van de staat te suggereren dat de studie van deze maatschappelijke instelling moet worden toegewezen aan de politieke wetenschap met haar aandacht voor politieke processen. Maar dat zou allesbehalve verstandig zijn. Niemand wenst te ontkennen dat de staat gedurende vele eeuwen een diepe invloed heeft uitgeoefend op economische, culturele en sociale processen. Het onderzoek van al deze processen vereist een begrijpen van de staat. Vandaar dat het overstijgen van de staat als entiteit van sociale verandering niet neerkomt op een degradatie van de staat door toewijzing van zijn juiste plaats in de bestaande sociaal-wetenschappelijke arbeidsverdeling. Het aan de kaak stellen van het alles doordringende ruimtelijke staatsgecentreerde denken betekent veeleer dat we door het problematiseren van dergelijke ruimtelijkheid de basis van het bestaan van de disciplines zelf problematiseren. De bestaande sociaal-wetenschappelijke disciplines staan of vallen als schepsels van de staten.

/

De sociaal-wetenschappelijke antwoorden op de mondialisering die we boven kort in kaart hebben gebracht staan daarom niet op het punt nieuwe, in disciplines verkavelde, normale wetenschappen te produceren. Dit is geen zoveelste verandering van paradigma; het resultaat is geen nieuwe orthodoxie, er is een heterodoxie aan het ontstaan. En dit is vanzelfsprekend iets totaal anders. Het wordt uitgedrukt op drie niveaus. In termen van ruimtelijke schaal wordt het speurwerk niet langer gedomineerd door de bekommernis om de staat; er zijn rijke stromen van onderzoek die zowel de bijzonderheid van lokaliteiten als mondiale praktijken en hun inter-relaties en beider verhouding tot de staat aanpakken. Kortom, de bewustzijnsvernaauwing met betrekking tot de staat is opgeheven, er is nu ruimte voor een veel subtielere studie van de staat als een

integraal onderdeel van sociale verandering. In termen van ruimte en tijd is er niet langer sprake van een passief en van een dynamisch element. In plaats daarvan worden ruimte en tijd samen beschouwd als elkaars complement in alle processen die sociale verandering teweegbrengen. Kortom, geografie en geschiedenis worden niet langer gezien als afzonderlijke en geïsoleerde disciplines, zij maken integraal deel uit van de sociale wetenschap. Tenslotte, in termen van de ruimte-tijd met politieke, sociale, economische en culturele processen, kunnen deze niet langer gezien worden als onderscheiden en in afzondering functionerende systemen. Eens bevrijd van de staatsgewijze Organisatie, smelten deze processen samen en kunnen ze enkel begrepen worden als een geheel. Kortom, er is maar één enkele sociale wetenschap.

Het resultaat is heterodox omdat er geen disciplines meer over zijn om sociaal-wetenschappelijke ideeën gescheiden te houden. Indien je een aspect van mondialisering wenst te begrijpen, dan benader je het probleem niet vanuit de invalshoek van een van de gangbare disciplines, je vlooit integendeel de literatuur uit voor bijdragen over het onderwerp, wat ook de bron weze. Vandaar dat er niet langer meer een gebouw van disciplines is. In plaats daarvan zijn er zeer vermengde gehelen van kennis aan het opkomen. B.v. gegeven hun gemeenschappelijke belangstelling voor mondiale ondernemingen hebben neo-marxistische studies en business-studies meer gemeen met elkaar dan elk afzonderlijk met de orthodoxe economie. Dit is een periode van eclecticisme, anathema voor de normale wetenschap, maar opwindend aangezien nieuwe dialogen worden gesmeed waar er vroeger geen konden bestaan. Vandaar de paradox dat het elimineren van sociaal-wetenschappelijke disciplines en het onderkennen van één enkele geo-historische sociale wetenschap een zich verder ontplooiende diversiteit aan sociale wetenschap in het leven hebben geroepen: het vervangen van verschillende disciplines door een heterodoxie heeft een glasnost doen ontstaan.

Eindbesluit: de nieuwe heterodoxie is enkel kunnen opkomen door het afsterven van de ruimtelijke ontologie gebaseerd op ingebed etatisme. Dit heeft de omverwerping van orthodoxieën mogelijk gemaakt; het veranderen van ruimtelijke referenten is een noodzakelijke vereiste geweest voor het produceren van een sociale wetenschap die een grotere relevantie bezit ten opzichte van de hedendaagse tendensen in de sociale wereld die zij beweert te begrijpen.